

Andrei CORBEA

„nu vrea / cicatrice”

Studii despre Paul CELAN
la împlinirea a 100 de ani
de la nașterea poetului

POLIROM

2020

Cuprins

<i>Cuvînt-înainte</i>	7
„Marfă de contrabandă”. Cu privire la turnanta ‘biografică’ în exegeza celaniană	9
Diaspora literară cernăuțeană de limbă germană la ora 0. Margul-Sperber, Weissglas și Celan în anul 1947	37
„Trei poeme” de Paul Celan	69
Cum a devenit „apatridul” Paul Antschel cetățean al Republicii Franceze	81
Rîsul poezilor	101
Femei	117
„es/ harzt, will nicht/ vernarben”. Paul Celan și Heinrich Heine	125
Bivolii „românești” ai lui Celan. O reminiscență cernăuțeană	137
Semnele și vocile cărților. ‘Urme’ românești în biblioteca lui Paul Celan	157
Benjamin, Adorno, Heidegger. Conspecte pentru un <i>Forschungsbericht</i>	177
În așteptarea „favorului limbii”. Note despre Celan – traducătorul tradus	197
„Poezia: [...] o schimbare de suflu”. Addenda (et corrigenda)	223
<i>Note</i>	269
<i>Indice de nume</i>	373

*

„Mă simt foarte singur, sînt foarte singur – cu mine și cu poeziile mele”, îi scria Celan în martie 1961 lui Theodor W. Adorno⁷⁶. Corespondența dintre poet și filozof, între care, de la ‘distanță’, a funcționat o empatie pe care ambii au evitat cumva s-o dezechilibreze prin contrarietățile presupuse de întîlnirile nemijlocite – precum s-a întîmplat cu cea ratată voit de Celan la Sils Maria și totuși evocată de el nu întîmplător în discursul *Meridianul*⁷⁷ –, a fost publicată și comentată de Joachim Seng⁷⁸, care s-a aplecat și asupra ‘dialogului’ estetic-filozofic dintre cei doi⁷⁹. În comparație cu atenția acordată îndeletnicirii intense a lui Celan cu opera lui Martin Heidegger, interesul pentru relația, pe care o socotim la fel de complexă, cu opera lui Adorno, oponentul filozofic și ideologic al lui Heidegger, complexă inclusiv pentru latura sa umană, a rămas pînă astăzi mai curînd marginal. Acest deficit a încercat recent Kim Teubner să-l înlăture printr-o carte în care și-a propus să adune, să ordoneze și să comenteze tot ceea ce poate fi considerat drept ‘interferență’ între Celan și Adorno: de la chestiuni fundamentale de estetică și poetologie, precum verdictul lui Adorno cu privire la „lirica după Auschwitz” sau felul în care „comemorarea morților” are îndreptățirea de a-și găsi un reflex în artă, pînă la lecturile reciproce și întîlnirile, speranțele sau dezacordurile care i-au legat și concomitent despărțit⁸⁰.

Pe fundalul aceluia citat dintr-o scrisoare a lui Adorno către Jacob Taubes din 25 martie 1965, în care filozoful se declara convins că Celan „este cea mai puternică forță lirică din sfera limbii germane de astăzi”⁸¹, autorul se străduie totuși să demonstreze pe tot parcursul cărții că Adorno n-ar

fi arătat „nicio înțelegere” – nici măcar în fragmentul din *Teoria estetică* în care recomandă poezia lui Celan ca unic model al unei „lirici după Auschwitz”⁸² – pentru năzuința lui Celan de a imagina „o realitate care să permită supraviețuitorilor să trăiască mai departe și totodată să-i comemoreze pe morți”⁸³. Contradicția care ar fi condus la faptul că „poeziile lui Celan [...] pornesc pe un drum la care Adorno nici că se gîndește” ar proveni din reprezentarea filozofului asupra relevanței exclusiv sociale a artei autentice (ca „apariție a adevărului”), care, din cauza eșecului culturii în barbarie, eșec ce n-ar mai îngădui săvîrșirea „individuației”, nu mai persistă ca atare în mod obiectiv decît, precum în cazul unor Schönberg sau Beckett, prin gestul negației. Celan și-ar proiecta poetologia, dimpotrivă, asupra „individului”⁸⁴; lirica sa de „după Auschwitz”, revendicîndu-se la rîndul ei ca spunere a adevărului, s-ar legitima prin întîlnirea și dialogul subiectului cu un Altul, „străin”⁸⁵. Teubner însuși recunoaște la un moment dat că linia de demarcație între cele două poziții nu se lasă trasată prea drastic, constatînd că ele se suprapun de fapt, chiar și parțial, nu o dată⁸⁶. Dar credința univocă despre imposibilitatea unei „întîlniri” între Celan și Adorno – pe care cel dintîi ar fi imaginat-o în *Gespräch im Gebirg* – face ca argumentația autorului să alunece în dogmatism, atunci cînd, de pildă, respinge afirmația lui Marlies Janz cum că „în Adorno Celan și-ar fi putut afla [...] interpretul congenial, deoarece opera sa nu se poate explica decît prin reflecția filozofică asupra artei”⁸⁷ și susține, dimpotrivă, persistența unei contradicții absolute între „nivelul social” și cel „uman”⁸⁸.

*

Hadrien France-Lanord, agregat în filozofie și unul dintre cei implicați în laborioasa traducere a textelor lui Heidegger pentru ediția integrală a scrierilor acestuia în limba franceză, a ținut să debuteze cu un titlu care, la prima vedere, se înscrie într-o lungă serie de explorări – mai ales germane – ale liricii lui Paul Celan, unde preocuparea centrală a autorilor constă în încercarea de a defini natura și anvergura relației dintre aceasta și opera gânditorului de la Freiburg⁸⁹. O relație care, la nivelul ‘faptelor’ de istorie literară, este de domeniul evidenței: cele trei întâlniri dintre poet și filozof, de care se leagă unul dintre poemele celaniene cele mai interpretate, „Todtnauberg”, ‘fructul’ celei dintâi, dar și mărturiile curiozității și recunoașterii reciproce, fixate în însemnările și dedicațiile din volumele ce și le-au dăruit unul celuilalt, au alimentat nu doar o întreagă mitologie, ci și un curent exegetic ce pare a nu fi epuizat încă resursele unei lecturi prin lentilă heideggeriană atît a poeziei, cît și a poeziei lui Celan⁹⁰. Chestiunea cea mai dificilă constă în a explica paradoxala apropiere dintre cel care, din cauza temporarei sale complicități cu național-socialismul, și-a pierdut după 1945 dreptul de a mai preda în universitate și fosta victimă a persecuțiilor rasiale din anii războiului, cînd Paul Antschel a trăit nu doar ‘lichidarea’ propriilor săi părinți, deportați în Transnistria, ci și a lumii care l-a format, ‘lumea’ presupusei „simbioze culturale germano-evreiești”, concentrată, atît cît s-a putut, în Cernăuțiul posthabsburgic; este cunoscută sensibilitatea poetului, transformată uneori în suspiciune bolnăvicioasă, la orice indiciu de resurrecție nazistă și, implicit, judecata sa necruțătoare față de ambiguitatea multor biografii contemporane. Lucrurile se complică și mai

mult dacă admitem premisa formulată de Jean Bollack – nu doar ca filolog și cunoscător în profunzime al operei lui Celan, ci și ca prieten apropiat al acestuia – cum că referința fundamentală a creației celaniene ar fi memoria vie a Holocaustului⁹¹ și că, în travaliul său de conversie a limbii germane într-un idiom poetic „negativ”, eliberat de orice valență comunicativă, el ar fi ilustrat astfel unica posibilitate a „poeziei după Auschwitz”⁹². Or, din această perspectivă, Bollack citea poemul „Todtnauberg” – și prin el vizita lui Celan la coliba lui Heidegger de pe colina așa-numită din Pădurea Neagră⁹³ – ca pe o coborîre în infernul în care fiecare element evocă genocidul, „ein Meister aus Deutschland”⁹⁴: însuși toponimul „Toten-au”, unde „au” sună ca un ecou al lui „Auschwitz”, s-ar putea traduce în românește prin „vale a morților”. Se-nțelege că, în asemenea coordonate, „dialogul” dintre Celan și Heidegger nu poate fi imaginat decît, cel mult, precum o confruntare între experiențe și memorii aflate la antipod una față de cealaltă.

Hadrien France-Lanord și-a propus, înainte de toate, să ordoneze pentru întâia oară documentele scrise, în marea lor majoritate cunoscute, ce înregistrează toate aspectele legăturii dintre poet și filozof. Rezultatul acestui bilanț al arhivelor este, dacă nu spectaculos, unul remarcabil, căci, pe lîngă punerea laolaltă a tuturor scrisorilor dintre cei doi, inclusiv a ciornelor unor misive netrimise, a scrisorilor către terți relatînd întîlnirile de la Freiburg și contextul elaborării poemului „Todtnauberg”, cu variantele sale și poemul-„prefață” al lui Heidegger, autorul alcătuiește lista completă a tuturor volumelor semnate de Heidegger, ca și a celor despre Heidegger, aflate în posesia lui Celan. Dimensiunea cantitativă, evaluabilă pe această cale mult mai exact decît s-a putut face pînă acum, a interesului foarte timpuriu al poetului

pentru scrierile autorului lui *Sein und Zeit* este din capul locului impresionantă⁹⁵. Dar, dacă în dreptul fiecărui titlu se reproduc datele precise, consemnate de poet, ale lecturilor din Heidegger, informațiile asupra pasajelor adnotate și subliniate în volume sînt, vai!, doar selective. Faptul că de cele mai multe ori France-Lanord se mărginește să anunțe că exemplarul prezentat conține „multe” sau „cîteva” sublinieri, fără alte precizări, trădează o ciudată inconsecvență metodologică, pe care nici cele cîteva pagini facsimilate n-o compensează; șansa de a face din această carte sursa documentară completă pentru inspirația heideggeriană a lui Celan a fost aici finalmente ratată – pentru cei interesați de textele lui Heidegger examinate de Celan cu creionul în mînă incontestabil rămîne în continuare inventarul alcătuit pe baza bibliotecii poetului păstrate în Arhivele de la Marbach⁹⁶. Pe de altă parte, năzuința de ‘simetrie’ a autorului (mergînd pînă la punerea semnului egalității între calomnia dovedită a lui Claire Goll cu privire la așa-zisul „plagiat” al lui Celan și revelațiile asupra episodului nazist al lui Heidegger!)⁹⁷ a fost evident descurajată de sensibil mai puținele ‘urme’ celaniene din arhiva lui Heidegger, unde o bună parte din plachetele pe care poetul i le-a trimis (și pe care, se presupune, filozoful le cunoștea) ar fi fost dăruite mai departe, fie de către acesta, fie de soția sa. Doar o copie a exemplarului adnotat de Heidegger al discursului ținut de Celan la decernarea Premiului Büchner a putut fi recuperată, însă lacunicele notații ale filozofului pe marginea poeticii dezvoltate în *Der Meridian* – cu sublinierile și semnele lor de întrebare, ce lasă în urmă un aer ușor excedat de îndrăznelile metafizice ale neofitului (sau diletantului?)⁹⁸ – sînt mai degrabă dezamăgitoare: par să-l preocupe doar cîteva corespondențe terminologice cu propriile-i scrieri, corespondențe

pe care însuși France-Lanord, la capătul unui comentariu disproporționat și stufos (până la prolix), le socotește improbabile⁹⁹. Nimic din piesele dosarului documentar nu indică dinspre Heidegger către Celan mai mult decât curiozitate și, poate, bunăvoință.

Miza cărții de față depășește însă țeluri reductibile la o întreprindere de pură istoriografie literară. Familiar al textelor heideggeriene și, mai mult, dispus, în virtutea lor, să apere memoria filozofului german de „nesfârșita calomnie” care, pe urma erorii sale politice de scurtă durată, i-ar fi urmărit în chip „falsificator”, „neonest și răuvoitor”, viața și opera, Hadrien France-Lanord crede nestrămutat în evidența unui „dialog” pe care Heidegger l-ar fi purtat cu Celan pe înălțimile „vecinătății dintre poezie și gândire”¹⁰⁰. Afinitățile probate și hrănite de reciprocitatea lecturii s-ar regăsi în simptomatice similitudini tematice și atitudini concordante, ca de pildă aspirația către transparența și limpezimea limbajului, din care s-ar întrupa acea poetică a gândirii numind lucrul „așa cum este el”, în așa fel încât verbul capătă consistență ontologică, dar și conștiința unui „adevăr” existențial, uman, opus funciarmente presiunii nihilismului tehnologic generator de dezastre (inclusiv cel pe care Heidegger l-a caracterizat, într-o conferință din 1949 ținută la Bremen – necunoscută lui Celan – drept proces industrial de „fabricare a cadavrelor în camerele de gazare și lagărele de concentrare”¹⁰¹), căruia atât filozoful, cât și poetul ar fi încercat să i se sustragă prin refuzul lui *techné*. În această cheie încearcă France-Lanord să plaseze întâlnirea de pe Todtnauberg și poemul cu același nume, declarându-și adeziunea programatică pentru „imanentismul” interpretativ recomandat de heideggerianul Beda Allemann și respingînd ca „înverșunată” și „inchizitorială” ceea ce el numește „pseudorigoarea filologică”